

Giedrius SUBAČIUS

**TRYS XIX a. BENDRINĖS RAŠOMOSIOS LIETUVIŲ KALBOS
MODELIAI: J.A. PABRĖŽA, J.ČIULDA, S.DAUKANTAS¹**

Prieš pradėdamas kalbėti apie tris skirtingus XIX a. lietuvių bendrinės rašomosios kalbos (brk.) modelius, norėčiau labai trumpai apibūdinti bendrą politinę, kultūrinę, socialinę to meto Lietuvos būklę.

Geopolitiškai etninės lietuvių žemės niekada nepriklausė vienai valstybei: dalis priklausė Prūsijai (vadinamoji Mažoji Lietuva), likusi Lietuva (Didžioji Lietuva) buvo savarankiška valstybė, o nuo XVI a. vidurio ji sudarė uniją su Lenkija. Nuo XVIII a. pabaigos beveik visą Didž. Lietuvą okupavo Rusija, tad man rūpimu laikotarpiu Didž. Lietuva priklausė Rusijai, o Maž. Lietuva – Prūsijai.

Kultūriškai Mažoji ir Didžioji Lietuva taip pat skyrėsi iš seno. Maž. Lietuvoje jau nuo XVI a. įsigalėjo liuteronizmas, o Didžiojoje – išsilaikė ir dominavo katalikybė. Rašomosios kalbos aspektu Maž. Lietuvoje, kompaktiškoje teritorijoje, gana stabilios kalbos normos susiformavo jau XVII a. ir tokios išliko iki pat XIX a. pabaigos ir net ilgiau. Didž. Lietuva buvo labai nevienalytė; viena, čia buvo (ir yra) dvi didelės tarmių grupės, žemaičiai ir aukštaičiai, jų kalba skyrėsi tiek, kad jų atstovai ne visada vieni kitus suprastavo; antra, kuri nors viena tarmė kaip pagrindas rašomajai lietuvių kalbai dar nebuvo galutinai nusistovėjusi, bet XIX a. pradžioje vis labiau ėmė vyrauti žemaitiški raštai. Antra vertus, Didž. Lietuvoje dominuojanti kultūros kalba XIX a. I pusėje tebebuvo lenkų kalba, tradiciškai vartojama nuo unijos su Lenkijos valstybe laikų.

Socialiai visuomenės irgi buvo skirtingos. Prūsijoje valstiečiai oficialiai laisvi tapo pačioje amžiaus pradžioje, o Didž. Lietuvoje rusų valdžia baudžiamą panaikino tik 1861 m. Tačiau ir Didž. Lietuvoje nekilingųjų (valstiečių) laisvėjimas, raštingumo plėtimasis, visuomenės paslankumo didėjimas buvo prasidėjęs jau daug anksčiau. Prancūzų revoliucijos laisvės idėjos, nors dar nekeitė socialinių struktūrų, tačiau jau po truputį ėmė pasiekti žmonių sąmonę. Laisvėjančioje ir pamažu imančioje tapti pilietine visuomenėje tik ir

¹ Plačiau šie modeliai aptarti kituose straipsnio autoriaus darbuose: Simono Daukanto požiūris į bendrinę kalbą. – *Lietuvių atgimimo istorijos studijos (LAIS): Simonas Daukantas* 5, Vilnius: Viltis, 1993, 63–68; Juozas Čiulda ir jo gramatika. – *LAIS: Juozas Čiulda. Trumpi samprotavimai apie žemaičių kalbos gramatikos taisykles* 6, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994, 7–54; Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos žemaičių kalba. – *LAIS: Asmuo: tarp tautos ir valstybės* 8 (spausdinama).

galėjo pradėti formuotis moderni brk. samprata ir pati brk. (Modernia brk. galima vadinti tokią vienodą kalbą, kokią vartoja visi visuomenės sluoksniai visiems savo kultūriniais poreikiams tenkinti).

Visi trys XIX a. brk. modeliai, kuriuos norėčiau pristatyti, buvo iš Žemaitijos kilusių autorių kuriami Rusijos valdomoje Didž. Lietuvoje. Maž. Lietuvoje rašomoji kalba buvo pakankamai stabili, ir ten tuo metu niekas jos iš naujo nemodeliavo. Trys pristatomieji modeliai nėra pačių jų autorių nuosekliai išdėstyti. Tuos modelius mėginu atkurti, rekonstruoti iš įvairaus (ne tik lingvistinio) pobūdžio rankraščių (S. Daukanto — ir iš spaudinių).

Norėdamas atkurti to meto bendrinės lietuvių kalbos modelius; svarbiausiais, reikalingais būčiau linkęs laikyti tokius aspektus:

1. *Brk. vartojimo sferos*: a) socialiniai sluoksniai, kuriems kalbamoji brk. taikoma, b) literatūros rūšys, "žanrai", kuriuos kuriant vartojama toji brk. Nuo to, ar visiems socialiniams sluoksniams ir visoms literatūros rūšims skiriama rašomoji kalba, tiesą sakant, priklauso, ar ją bus galima vadinti bendrine.

2. *Brk. vartojimo teritorija*, t. y. visų ar tik kokios nors dalies etninių lietuvių poreikiams tenkinti brk. taikoma.

3. *Brk. santykis su šnekamąja kalba*.

4. *Brk. pagrindas* — rašyti taip, kaip kalbama, ar taip, kaip reikalauja taisyklės, kalbos sistema.

Galima būtų analizuoti ir kitus aspektus — požiūrį į skolinius, naujadarus, rašybos ir kt. principus, bet tai tegul lieka ateičiai.

I. JURGIS AMBAZIEJUS PABRĖŽA g. 1771 m. šiaurės Žemaitijoje. Lietuvių kultūros istorijoje jis geriausiai pažįstamas kaip kunigas vienuolis pranciškonas, garsus pamokslininkas ir pirmasis botanikos terminijos kūrėjas. XX a. pradžioje Lietuvoje net dėta nemaža pastangų, kad Romos popiežius paskelbtų Pabrėžą šventuoju ar bent palaimintuoju. Grynai kalbinių tekstų jis nėra palikęs, tačiau apie kalbą rašė savo darbų pratarmėse, laiškuose.

Pabrėžos mąstysena susiformavo dar XVIII a., laisvės ir lygybės idėjų dar mažai girdėjusioje aplinkoje (moderniojo XIX a. jis sulaukė turėdamas 29 m. amžiaus). Jam tada buvo natūrali, įprasta, "normali" visuomenė, kur dalis žmonių yra laisvi, paprasčiau raštingi piliečiai, kita dalis — priklausomi, dažnai neraštingi žmonės (liaudis). Nuo 1798 m. Pabrėža prirašė daug, tūkstančius puslapių lietuviškų pamokslų. Tačiau maždaug iki 1828—1831 m. dar negalima kalbėti apie bendrinę rašomąją kalbą. Pabrėža pamokslus užsirašydavo, bet jų paskirtis buvo ne norminti kalbą, o būti perskaitytiems neraštingai liaudžiai — taigi tekstai tik kaip pagalbinių priemonė oraliniam išraiškos būdai. Ir tik apie tuos 1828—1831 m. Pabrėža, žinoma, veikiamas vis laisvėjančios visuomenės nuotaikų, apsisprendžia kursiąs br. lietuvių kalbą. Tada jis turėjo jau apie 60 m. amžiaus.

Pabrėžos apsisprendimas fiksuotas dokumentiškai. Ilgų dvejonų pabaigą gali iliustruoti toks 1829 m. vieno jo laiško sakinytis: "Dėl žemaičių rašybos

nesu linkęs savo nusistatymo keisti"². Apie tą laiką, gal kiek vėliau Pabrėža įsiveda visai naujus niekur niekieno nevertotus rašmenis: dvigubina ilguosius ir pailgintus balsius (t. y. ima rašyti *bajooraa* 'bajorai', *laapaas* 'lapais') ir minkštuosius [š'], [č'] ima rašyti *śś*, *ćć* (pvz.: *śźerdys* 'šerdis', *augmiŋnićzyynis* 'augminyčinis'; čia *śś* ir *ćć* buvo sugalvoti kontaminuojant tada lietuviams įprastą rašymą pagal lenkų rašybą: *ś* ir *ć* paprastai žymėjo minkštus garsus, o *sz* ir *cz* — kietus).

1. a)–b) Pagal šiuos rašmenis lengviausia atpažinti, kokio pobūdžio tekstams Pabrėža taikė savo brk. koncepciją. Tai visų pirma gausūs jo botanikos, medicinos veikalai. Yra duomenų, iš kurių matyti, jog tas normas taikė ir mokykliniams vadovėliams, beletristiniams tekstams, tautosakai, netgi yra jo laišky, parašytų laikantis tokių normų. Galėčiau apibendrinti — Pabrėža savo brk. normas taikė visoms pasaulietinio kultūrinio gyvenimo sritims.

Tačiau, kas šiandien gali atrodyti keista ir neįtikėtina, tų normų nesilaikyta taip pat gausiuose religiniuose tekstuose. Pasakyčiau: Pabrėža dvasiniams raštams tebetaikė XVIII a. mastelį, tačiau jau visai moderniai ėmė kurti pasaulietinę brk. Tad Pabrėža tarsi pereinamojo laikotarpio atstovas. Jau supratęs, kad atsiranda vis gausesnis sluoksnis žmonių, kuriems yra reikalinga bendrinė kalba, dar nesuprato, kad anksčiau ar vėliau toks procesas nuves į visuomenę, kur visiems reikės tos brk. (vadinasi, kur nebus baudžiamos, visi bus laisvi ir raštingi). Tai, kad bažnytinei liaudžiai skirjami tekstai nebuvo rašomi brk., rodo, jog tos liaudies ir tolesnis likimas būti tik liaudimi Pabrėžai atrodė visai normalus dalykas. Tik daliai visuomenės, naujiesiems šviesuoliams, naujoji brk. tebuvo reikalinga. Analizavęs Pabrėžos eilėraščius, Saulius Žukas priėjo prie išvados, kad "jų analizė leidžia apčiuopti episteminio kultūros lūžio procesą, perėjimo nuo vieny vertybių prie kitų situaciją"³. Kūręs modernią brk., Pabrėža visgi išlaikė ir seno rašomosios kalbos supratimo elementų. Pavadinčiau jo modelį "defektiniu", bet vis dėlto jau bendrinės rašomosios kalbos modeliu.

Be to, savo brk. modelį Pabrėža taikė ne visam etniniam lietuvių kalbos plotui, bet tik žemaičiams. Jo žodžiais tariant, "augalų pavadinimus taip rašau, kaip jie mūsų pajūrio krašte tariami 15 mylių nuo jūros į krašto gilumą"⁴. To meto mylias pavertus į šiandieninį matą, išeina apie 128 km — taigi tiesiog žemaičių tarmės teritorija. Vadinasi, rašomąją bk. Pabrėža kūrė tik žemaičiams; jis pripažino galinčias egzistuoti dar 2 lietuvių rašomąsias kalbas: Prūsijos lietuvių ir Didž. Lietuvos lietuvių — aukštaičių. Pavyzdžiui, savo botanikoje sudarydamas įvairių kalbų augalų pavadinimų sąrašus, Pabrėža atskirai įtraukė žemaičių, atskirai Prūsijos lietuvių pavadinimus, o viename laiške guodėsi, kad "reikėtų ir lietuviškų (t. y. Didž. Lietuvos aukštaičių

² P a b r ė ž a J. A. 1829 m. balandžio 13 d. laiškas iš Kretingos prof. J. F. Wolfgangui į Vilnių. Rankraštis saugomas MAB, f. 7–309.

³ Ž u k a S. Apie pypkininkus (du J. A. Pabrėžos eilėraščiai) — *LAIS: Liaudis virsta tauta* 4, Vilnius: Baltoji varnelė, 1993, 117–118.

⁴ P a b r ė ž a J. A. 1828 m. rugsėjo 20 d. laiškas iš Kretingos prof. J. F. Wolfgangui į Vilnių. Rankraštis saugomas MAB, f. 7–309.

pvadinimų) nepraleisti, bet iki šiol iš niekur negalėjau jų gauti"⁵. Pabrėžos nuomonė kategoriška: "žemaitis niekada nesutars dėl kalbos su lietuviu (t. y. su Didž. Lietuvos aukštaičiu), nei su prūsu (t. y. Prūsijos lietuviu) ar latviu"⁶. Tad ir teritorine prasme Pabrėžos brk. modelis rodo jos autorių besiorientavusį į uždaresnę visuomenę, gal net į galimybę formuoti atskirą žemaičių tautą.

3. Pabrėžos brk. santykį su šnekamąja kalba galima taip nusakyti jo paties lūpomis: "geriausia taip rašyti, kaip kalbame"⁷ arba "žodžius atrasi parašytus taip, kaip tame pašalėj visi žemaičiai kalba"⁸. Poreikio tvarkyti bendrinę šnekamąją kalbą Pabrėžai iškilusio dar nebuvo, žemaičiai jam šnekėjo gerai, tik rašė blogai. Vadinas, pati tarmė tarsi suvokiama kaip šnekamasis brk. variantas, tad jos ir norminti nereikia.

4. Iš to, kas pasakyta, jau visiškai aišku, kad pagrindinis brk. norminimo kriterijus Pabrėžai buvo vartoseną, šnekamoji kalba.

II. JUOZAS ČIULDA gimė vėliau už Pabrėžą, 1796 m., taip pat šiaurės Žemaitijoje (prie Plungės, tad arčiau žemaičių centro). Jis – irgi kunigas, dirbęs kapelionu Kauno mokykloje, vėliau visą laiką kunigavęs įvairiose Lietuvos vietose. Jo didžiausias nuopelnas lietuvių kultūrai tas, kad parašė lietuvių kalbos gramatiką (apie 1854 m.). Tai buvo kitos, jaunesnės kartos atstovas, brendęs aplinkoje, kurioje jau visą laiką buvo jaučiamas laisvės poreikis, orientuojamasi į laisvą visuomenę.

1. a) Skirtingai nuo Pabrėžos, Čiulda jau modeliavo tik laisvų žmonių visuomenę. Ne tik bajorai, valstiečiai jam buvo irgi tautos dalis. *Liaudies* ir *tautos* terminai Čiuldai buvo tos pat reikšmės (ko negalima pasakyti apie Pabrėžą), pvz.: "Žemaičių eiles sudaro l i a u d i e s, t. y. paprastų žmonių, dainos [...]. Tam tikra prasme galima sakyti, kad ši t a u t a [...]". Aišku, kad šitaip monolitiškai suprantamai visuomenei Čiulda ir kūrė savo brk. normas – visiems sluoksniams vienodas. Tai jau "nedefektinė" brk. samprata.

b) Nors Čiulda nėra konkrečiai tiksliai pasakęs, kokioms literatūros rūšims jis taikė savo brk. modelį, galima manyti, kad visoms galimoms. Tiesa, tiek savo gramatikos tekstą, tiek laiškus ir kitus darbus Čiulda rašė lenkiškai, dar nedrįso lietuviškai. Todėl tegalima kalbėti apie teoriškai modeliuotas, bet praktiškai dar neimtas įgyvendinti brk. normas.

2. Pamatu kuriamoms brk. normoms Čiulda paėmė savo gimtąją šiaurės žemaičių tarmę, panašiai kaip Pabrėža. Tačiau teritorija, kurios gyventojams Čiulda modeliavo savo brk., buvo daug didesnė. Aiškindamas, kodėl rėmėsi žemaičių tarme, Čiulda sakė, kad "vakarų žemaičių patarmė yra labiau su-

⁵ P a b r ė ž a J. A. 1834 m. gruodžio 19 d. laiškas iš Kretingos J. K. Gintilai į Peterburgą / Paskelbė K. Sendzikas. — *Mūsų senovė*, 1938, t. 2, nr. 3(8), 491.

⁶ P a b r ė ž a J. A. 1835 m. kovo 20 d. laiškas iš Kretingos J. K. Gintilai į Peterburgą. — *Mūsų senovė*, 1938, t. 2, nr. 3(8), 495.

⁷ Ten pat, 493.

⁸ P a b r ė ž a J. A. *Uvogas nekorios apy Smerti*, 1828, IV. Rankraštis saugomas Lietuvos nacionalinėje M. Mažvydo bibliotekoje. Sign. f. 124—3.

siformavusi"⁹ (negu aukštaičių), kad aukštaičių tarmė "nėra tokia švelni ir maloni ausiai kaip žemaičių"¹⁰, kad vienoje aukštaičių tarmės dalyje "beveik nėra jokio gramatiškumo, tėra iškreiptos bei sugadintos lenkų kalbos mišinys su lietuvių kalba..."¹¹, kitoje dalyje visai nesą tvirtų ir vienodų taisyklių. Toks aukštaičių tarmių sumenkinimas nedviprasmiškai rodo, kad Čiulda orientavosi ne tik į žemaičių, bet ir į aukštaičių skaitytojus, siūlydamas jiems "geresnes", "labiau susiformavusias" žemaitiškas brk. normas. Taigi Čiulda savo brk. modelį orientavo į visą Didž. Lietuvos teritoriją.

Tačiau, panašiai kaip ir Pabrėža, jis nenorėjo savo modelio primesti Prūsijos lietuviams. Nors juos irgi laikė tos pačios tautos atstovais, tačiau pripažino savitą kitokią jų rašomosios kalbos tradiciją. Vienas tokio požiūrio pavyzdys galėtų būti tai, jog garsiosios XVIII a. Prūsijos lietuvių Kristijono Donelaičio poemos "Metai" ištrauką Čiulda pateikė originalia rašyba, o greta "išvertė" į savo siūlomą bendrinę "žemaičių" kalbą.

3. Gana naujas ir svarbus Čiuldos norminimo aspektas — greta brk. norminti ir šnekamąją. Tai labai aiški ir tvirta Čiuldos nuostata. Pavyzdžiui, jis rašo, kad "mokslo žmonių kalba ir raštai turi būti tautos kalba ir raštu"¹². Pačią *gramatiką* Čiulda apibrėžia kaip "kalbos, ar šnekamosios, ar rašomosios, gero sutvarkymo taisyklių"¹³ rinkinį. Tai, pavadinčiau, yra brandžios tam laikui modernios bendrinės kalbos samprata. Juk pradėjus formuotis brk., neišvengiamai ima formuotis ir šnekamoji bendrinė, orientuota į rašomąją, kalba (tarmės juk būna labai skirtingos).

4. Čiulda, visai priešingai nei Pabrėža, akcentavo, kad reikia norminti remiantis kalbos taisyklėmis, gramatiškumu, vadinasi, kalbos sistema, o ne kalbos vartosena. Jis sakė, kad "jeigu žemaičių (t. y. lietuvių) kalba turi lavėti kitų Europos kalbų pavyzdžiu, tada [...] knygoms rašyti reikia priimti tokią kalbą, kuri pasirodys aiškesnė, reguliaresnė ir labiau atitinkanti gramatikos taisykles"¹⁴ (iš laiško vyskupui Motiejui Valančiui). Čiulda stengėsi laikytis kalbos sistemos, t. y. atmeti jam atrodžiusias taisyklių išimtis, nesvarbu, kad jos vartojamos gyvojoje kalboje. Pavyzdžiui, dėl sistemos Čiulda siūlo rašyti (ir sakyti!) asmeninio įvardžio vns. naudininką *taw* [tav], o ne *tau*, nes kitų linknių kamiengalis visur esąs [v] (plg. sg. gen. *tavęs*, sg. acc. *tave* ir t. t.), nors ir tada, ir šiandien visi lietuviai taria [u] — *tau*. Tokių pavyzdžių, kur dėl kalbos sistemos atmetami šnekoje vartojami faktai, Čiuldos gramatikoje yra ne taip mažai.

III. SIMONAS DAUKANTAS, g. 1793 m., — tai Čiuldos kartos žmogus. Gimęs taip pat šiaurės Žemaitijoje. Jis lietuvių kultūrai nusipelnęs kaip istorikas, tautosakininkas, filologas ir apskritai kaip naujosios moderniosios

⁹ Čiulda J. *Trumpi samprotavimai apie žemaičių kalbos gramatikos taisykles*. — *LAIS* 6, 233.

¹⁰ Ten pat, 249.

¹¹ Ten pat, 227.

¹² Ten pat, 230.

¹³ Ten pat, 330.

¹⁴ Ten pat, 364.

lietuvių tautos ideologijos kūrėjas-pradininkas, net simbolis. Daukantas mokėsi Lietuvoje, po to apie 25 metus dirbo už Lietuvos ribų – Rygoje, Sankt Peterburge, tada vėl Lietuvoje.

1. a) Be jokios abejonės, Daukantas buvo labai aiškus demokratas, jo sąmonė jau modeliavo tik laisvų piliečių visuomenę. Tad jo tekstai bei bendrinė kalba buvo orientuota ir į pačius žemuosius visuomenės sluoksnius, valstiečius (tai implikuoja, kad jis išivaizdavo tuos sluoksnius turinčius tapti raštingus). Pavyzdžiui, vieno istorinio veikalų ("Darbai") pratarinėje jis rašė: "aš ne dėl mokyty vyrų ir galvočių, bet dėl tų motinų rašiau, kurios geba savo vaikams darbus jų bočių probočių pasakoti, o be raštų daug kartų apsirinka"¹⁵. Kitas labai naujas to meto Lietuvai faktas – jis, Daukantas, pasatūlētis, parašė katalikišką maldaknygę. Kaip akcentuoja Roma Bončkutė, Daukantas, be kitų tekstų, siekė įteisinti savo rašybą ir religiniams tekstams¹⁶. Visai akivaizdu, kad būtent valstiečiams tos maldaknygės labiausia reikėjo. Tad Daukantas laužė stereotipą, kad religinis tekstas turi būti rašomas supaprastinta tradicine religinių lietuviškų raštų rašyba.

1. b) Jau iš maldaknygės parengimo matyti, jog Daukanto literatūros rūšių, kurias reikia rašyti lietuvių brk., diapazonas platesnis už pabrėžiškąjį. Taip pat praktiškai Daukantas daug ryžtingiau už Čiuldą vartojo savo brk. Jis neišsigando gramatikėlę ir kitus veikalus rašyti lietuviškai, nors Čiulda to neišdrįso – be gramatikos, ir kitus mokslo veikalus rašė lenkiškai.

2. Kūrybinės veiklos pradžioje Daukantas labai aiškiai orientavosi į žemaitį skaitytoją, Daukanto raštų kalba iš to laiko labai žemaitiška. Tačiau vėlyvuojū savo kūrybos periodu nuomonę buvo pakeitęs, savo rašomojoje kalboje vartodavęs ir žemaitiškus, ir aukštaitiškus elementus. Daukantas yra pareiškęs: "mano nuomone, negalima rašyti nei vien gryna žemaičių, nei gryna aukštaičių (tarme), bet reikia domėtis jų švelnumu, harmoningumu ir glaustumu"¹⁷, – vadinasi, rašant reikia derinti tarmes, derinti tų tarmių elementus. Pavyzdžiui, savo didžiajame lenkų-lietuvių kalbų žodyne Daukantas pateikinėjo gretutines lytis *medioti* 'medžioti' (žem.) ir *medzioti* 't. p.' (aukšt.), *kviestas* 'kviestas' (aukšt.) ir *kwijstas* 't. p.' (žem.). Antra vertus, jis ėmė rašybos elementus (pvz., raides *č*, *ė*, *ô*, *û*; raidžių *i* ir *y* reikšmes bei kt.) iš Prūsijos lietuvių rašomosios kalbos ir stengėsi įdiegti Didž. Lietuvoje. Tai nebuvo būdinga nei Pabrėžai, nei Čiuldai (Čiuldai su tam tikromis smulkiais išimtimis). Aišku, kad Daukanto žvilgsnis plačiausias iš visų čia pristatomų brk. modelių – jis norėjo savo brk. skirti jau visiems etniniams lietuviams. Neperdėsiu sakydamas, kad tai pirmasis toks platus žvilgsnis į brk. per visą lietuvių kalbos norminimo istoriją.

3. Tačiau tai, kad Daukantas stengėsi brk. modeliuoti didelei teritorijai, visiems etniniams lietuviams, kalbantiems labai skirtingomis, nutolusiomis

¹⁵ D a u k a n t a s S. *Raštai* / Parengė V. Merkys ir B. Vanagienė 1, Vilnius: Vaga, 1976, 39.

¹⁶ B o n č k u t ė R. Nespausdinto rankraščio istorija, – *Literatūra ir menas*, 1993 m. spalio 16 d., nr. 42, 4.

¹⁷ D a u k a n t a s S. *Raštai* 2, Vilnius: Vaga, 1976, 788.

viena nuo kitos tarmėmis, kėlė problemų norminti šnekamąją kalbą, t. y. oralinį bendrinės kalbos variantą. Būdinga Daukanto pažiūroms galėtų būti tokia citata: "Kur iszpul raszyti *uo*, taj labaj yra raszyt *ũ*, par tą wisims gal itikti, tie[ms], kurie pirmu *uo* [t. y. aukštaičiams], ir tie[ms], kurie isztar *ou* [t. y. žemaičiams], nes wieni saka *duoti*, kiti *douti*". Toks leidimas polifoninį rašmenį *ũ* kiekvienam skaitytojui skaityti pagal savo tarmę visiškai neimplikuoja vienodos, bendrinės šnekamosios kalbos. Tai iliustruoti gali dar vienas Daukanto paaiškinimas veikalo "Pasakojimas..." pratarmėje: "Tavęs, mielas lietuvi skaitytojau, meldžiu, kad netūžtum ant manęs, jog ne tavo parakvijos kalba rašiau, gali pats, vieną kartą perskaitęs, antrą kartą skaitydamas nusuokti žodžius pagal suoką savo parakvijos. Ir taip kame randi parašyta kantri ir narsi kareiviai, skaityk kantrūs ir narsūs kareiviai..."¹⁸

Taigi Daukantas, kaip ir Pabrėža, nemodeliavo šnekamosios bendrinės kalbos. Tik Pabrėža to nedarė todėl, kad nedidelėje ir palyginti vienalytės kalbos Žemaitijos teritorijoje šnekamoji kalba rodėsi esanti pakankamai vienoda, o Daukantas – bendrinę kalbą iš esmės įsivaizdavo kaip rašomąją, bet ne šnekamąją, bent jau jam ta šnekamoji bendrinė kalba nelabai rūpėjo.

4. Jau minėta Daukanto nuostata derinti tarmes jo, istoriko, iš tiesų labai demokratiškai suformuluota, tačiau kaip praktiškai tai įgyvendinti, Daukantas ir pats tiksliai nežinojo. Lengviau derinti leksiką, bet kaip suderinti skirtingus fonetikos reiškinius? Jis neretai nesiima pats spręsti, nustatyti taisyklių: "dėl įvardžio *asz* ketvirtojo linksnio, tai laikas parodys, *mani* ar *manę* reikia rašyti"; "kaip rašyti – *tabokis* ar *tabokas* – sunku atspėti"¹⁹ ir pan. Tokių formuluočių kaip "laikas parodys", nėra nei Pabrėžos, nei Čiuldos norminamuosiuose tekstuose. Iš viso to aiškėja, kad Daukantas, vėlyvuuju savo kūrybos periodu apsisprendęs derinti įvairias tarmes, t. y. susikūręs norminamąją taisyklę, toliau neina, kiekvienu konkrečiu atveju palieka, matyt, pačiai istorijai pasirinkti, kaip tas tarmes derinti. Negalėjimą apsispręsti simbolizuoja ir paties Daukanto dažnai kaitaliota rašyba, bene daugiau ir dažniau už bet kurio kito XIX a. lietuvių kultūros veikėjo. Išvada aiški – nors Daukanto atsisakyta remtis tik vartoseną, tik vienos kurios tarmės lytimis, tačiau ir konkrečių taisyklių realizavimas silpnai teisreikštas.

* * *

Pabaigoje reikia apibendrinti visus tris skirtingus modelius. Kaip matyti, Pabrėžos, senesniosios kartos atstovo, modelis beveik visais parametrais skiriasi nuo jaunesniųjų Čiuldos ir Daukanto. Tiesa, su Daukanto sutampa tuo, kad nemodeliuojama šnekamoji bk., bet ji nemodeliuojama, kaip minėta dėl skirtingų priežasčių. Taigi Pabrėžos bendrinė kalba – šviesesniems visuomenės sluoksniams, visiems pasaulietiniams tekstams kurti skirta rašomoji bendrinė žemaičių kalba, modeliuojama pagal šnekamąją žemaičių tarmę.

Čiulda ir Daukantas, jaunesnės kartos atstovai, nuo Pabrėžos aiškiai ski-

¹⁸ Ten pat, 8.

¹⁹ Ten pat, 790, 791.

riasi savo naujesniu, moderniškėsniu požiūriu į brk. — ji reikalinga visiems socialiniams sluoksniams kurti visų rūšių literatūrai (tiesa, praktiškai Daukantas čia daug drąsesnis už Čiuldą). Vienas iš esminių jų modelių skirtumų — Čiulda modeliuoja kalbą tik Didžiąjai Lietuvai, o Daukantas — ir Mažajai. Tai lėmė Daukanto istoriko žvilgsnis, jis studijavo ir ypač jautė istorinį visų lietuvių etninį bendrumą bei modeliavo į ateitį bendrą tautą ir bendrą kalbą.

Antra vertus, Čiulda, kaip bk. kūrėjas, modernesnis už Daukantą tuo, kad jam buvo būtina ir bendrinė šnekamoji kalba, be to, jis savo gramatikoje ypač pabrėžė kalbos sistemą, taisykles, visada normino tas formas, kurios jam atrodė labiau atitinką taisykles (t. y. kalbos sistemą). Daukanto darbuose to nėra ryškiai išreikšta. Todėl Čiuldą galėčiau pavadinti nuosekliu ir moderniu savo meto teoretiku, bendrinę rašomąją ir šnekamąją Didžiosios Lietuvos kalbą modeliavusiu visiems socialiniams sluoksniams ir visoms literatūros rūšims ir, svarbiausia, savo modelį grindusiu kalbos sistemingumo kriterijumi. Daukantas greta Čiuldos atrodo plataus akiračio praktikas — kalbą reikia kurti visiems žmonėms ir visokiai literatūrai, visiems lietuviams vartoti; didžiuliai lietuviškai prirašyti foliantai patvirtina jo praktines pastangas. Tačiau teorine prasme Daukantas nemodeliavo šnekamosios bendrinės kalbos ir neapsibrėžė, kaip remtis kalbos sistema, taisyklėmis. Todėl pagal požiūrį į bk. Čiulda panašesnis į lingvistą teoretiką, o Daukantas — į plataus akiračio visuomenės veikėją, bet ne lingvistą.

PRIEDAS

PABRĖŽOS, ČIULDOS IR DAUKANTO BENDRINIŲ RAŠOMŲJŲ KALBŲ MODELIAI (P,Č,D)

1. BRK. VARTOJIMO SFEROS

a) SOCIALINIAI SLUOKSNIAI

visi	ne visi
Č	P
D	

b) LITERATŪROS RŪŠYS

visos	ne visos
Č	P
D	

2. BRK. VARTOJIMO TERITORIJA

visa	ne visa
D	ž+a ž
	Č P

3. BRK. SANTYKIS SU ŠNEKAMAJA KALBA

šnek. bk. modeliuojama	šnek. bk. nemodeliuojama
Č	P
	D

4. BRK. PAGRINDAS

rašyti, kaip kalbama	rašyti, kaip reikalauja taisyklės (kalbos sistema)
P	Č
	D(?)

DREI MODELLE DER LITAUSCHEN GEMEINSPRACHE: J. A. PABRĖŽA, J. ČIULDA, S. DAUKANTAS

Zusammenfassung

In diesem Artikel werden die Konzeptionen der Gemeinsprache von J. A. Pabrėža, J. Čiulda und S. Daukantas nach 4 Aspekten verglichen:

1) die Gebrauchssphäre der Gemeinsprache (welchen sozialen Schichten und den Sorten der Literatur wird sie gewidmet);

2) das Territorium des Gebrauchs der Gemeinsprache;

3) die Beziehung der Gemeinsprache mit der Umgangssprache;

4) die Grundlage der Gemeinsprache (geschrieben wird so wie gesprochen, oder wie die Regeln, das System der Sprache verlangen). Die Konzeption von J. A. Pabrėža unterscheidet sich in allen Parametern von J. Čiulda und S. Daukantas. J. A. Pabrėža widmete seine Konzeption nur der Intelligenz, nur den weltlichen Texten und nur Žemaiten. Die Hinsicht von J. Čiulda und S. Daukantas auf die Gemeinsprache ist mehr modernisch, sie ist allen sozialen Schichten notwendig, um alle Sorten der Literatur zu schaffen. Ein wesentlicher Unterschied ihrer Modelle ist, daß J. Čiulda die Gemeinsprache nur Groß-Litauen, und S. Daukantas auch Klein-Litauen widmete. Außerdem war J. Čiulda geneigt, nicht nur die Schriftsprache, sondern auch die Umgangssprache zu normen. Bei der Normierung unterstricht er die Bedeutung des Sprachsystems.